6 ŞUBAT KAHRAMANMARAŞ MERKEZLİ DEPREM DENEYİMİ IŞIĞINDA TARIM-GIDA DEĞER ZİNCİRİNİ GÜÇLENDİRME VE TOPLUM BİLİNCİNİ HAREKETE GEÇİRME

İbrahim OĞUZ
Frankfurt School Of Finance Management
i.oguz@int.fs.de

Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK
Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi
Tarım Ekonomisi Bölümü
gulcubuk@agri.ankara.edu.tr

Özet: Türkiye'de 6.Şubat.2023 yılında vuku bulmuş ve on iki saat ara ile yaşanan Kahramanmaraş merkezli iki deprem 315.000 km² alanda etkide bulunmuş; 35.000 binanın yıkılmasına, 350.000 binanın hasar görmesine, 59 binden fazla insanın ölümüne neden olmuştur. Deprem Türkiye sınırları içinde 11 ili etkilemiş; Türkiye dışında Suriye'de de can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Bu kadar geniş coğrafyada ve yüksek şiddette yaşanan depremin tarım ve gıda değer zincirini üretimden tüketiciye sağlıklı gıdaya erişim imkânlarını da tahrip etmiştir. Söz konusu deprem daha çok kent merkezlerinde etkili olsa da kırsal alanda da olumsuz etkisini göstermiştir. Deprem öncesi ve sonrası "tarım ve gıda değer zincirinin" doğru bir şekilde incelenmesi afetlere dirençli "tarım ve gıda sistemlerinin" tasarlanması konusunda doğru ipuçları verecektir. Bu bağlamda deprem bölgesinde ana konusu "depremin tarım-gıda değer zincirine etkileri ve toplumun bundan etkilenme biçimleri" olan teknik inceleme amaçlı seyahatlerde, kırsal alanda ve deprem bölgesinde faaliyet gösteren tarım ve gıda ekosisteminin paydaşları ile yapılan görüşmeler sonunda deprem öncesi ve sonrasında yaşanan değişimler, değer zincirinin zayıf ve güçlü yönlerini gözlemleme ve ortaya çıkarma imkânı bulunmuştur. Kuşkusuz depremin coğrafik etki büyüklüğü ve gerçekleşme zamanı bulguların değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır. Bulunan bulgular Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin desteği ile Tarım ve Gıda Etiği Derneği'nin düzenlediği 4. Uluslararası Tarım ve Gıda Etiği Kongresi'nde sunularak tartışmaya açılmıştır. Yapılan saha araştırması bilim dünyasına, karar vericilere ve sektörün tüm paydaşlarına değerli katkılar sunacaktır.

Anahtar Kelime: Deprem, tarım ve gıda değer zinciri, afetlere dirençli tarım, toplumsal bilinç

Strengthening the Agriculture-Food Value Chain and Triggering Public Awareness in the Light of the 6 February Kahramanmaraş Centered Earthquake Experience

Abstract: On 6 February 2023, two earthquakes in Türkiye, one of which was centered in Kahramanmaraş and occurred at twelve hour intervals, affected an area of 315,000 km² and caused the collapse of 35,000 buildings, damage to 350,000 buildings and the death of more than 59,000 people. The earthquake affected 11 provinces within the borders of Türkiye and caused loss of life and property in Syria as well. The earthquake, which was experienced in such a wide geographical area and with such high intensity, also disrupted the agriculture and food value chain from production to consumers and access to healthy food. Although the earthquake was mostly effective in urban centers, it also had a negative impact on rural areas. Accurate examination of the "agriculture and food value chain" before and after the

earthquake will give accurate clues about the design of disaster-resistant “agriculture and food systems”. In this context, during the technical visits to the earthquake region, the main topic of which was “the effects of the earthquake on the agriculture-food value chain and how the society is affected by this”, as a result of the interviews with the stakeholders of the agriculture and food ecosystem operating in rural areas and in the earthquake zone, it was possible to observe and reveal the changes experienced before and after the earthquake, the weaknesses and strengths of the value chain. Undoubtedly, the geographical impact magnitude and the time of the earthquake should be taken into account in the evaluation of the findings. The findings were presented and discussed at the 4th International Congress on Agriculture and Food Ethics organized by the Agriculture and Food Ethics Association with the support of Ankara University Faculty of Agriculture. The field research will provide valuable contributions to the scientific world, decision-makers, and all stakeholders of the sector.

Keywords: earthquake, agriculture and food value chain, disaster-resilient agriculture, social awareness

1. GİRİŞ

6.Şubat.2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli deprem, büyüklüğü ve etki alanı dikkate alındığında tarihte bilinen depremler içinde ilk sıralarda yer alacak ölçekte olması nedeniyle birçok konuda araştırma yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Gelecek nesillere depreme dirençli tarım ve gıda ekosistemi yaratılmasında söz konusu deprem istenmeyen bir laboratuvar olarak görülür ise muhtemel yaşanabilecek büyük afetlere daha hazırlıklı olmamız söz konusu olacaktır. Deprem, iklim değişikliği, pandemiler, kuraklık gibi küresel yaşanabilecek olaylarda toplumların, devletlerin, değer zinciri paydaşlarının ve nihayetinde bireylerin afet öncesi ve sonrası yapması gereken hazırlıklar olduğu ve olması gerektiği kuşkusuzdur.

6.Şubat Kahramanmaraş merkezli depremin yaşandığı bölge hem kentsel yerleşimin yoğun olduğu hem de tarım ve gıda değer zincirinin üretildiği bölge olması nedeni ile dikkat çekicidir. Bu çalışmada ana amaç; deprem öncesi tarım ve gıda değer zincirinin mevcut hali irdelenerek deprem ve sorasında oluşan süreçlerde tarım-gıda değer zinciri halkalarında oluşmuş hasarları ortaya koyarak afetlere dirençli tarım ve gıda ekosisteminde nasıl iyileştirmeler yapılması gerekliliği ortaya konacaktır. Çalışmada nitel araştırma tekniğinden yararlanılmıştır. Kartopu örneklemesi yoluyla hedef kitleye ulaşılmaya çalışılmıştır. Deprem sonrasında tarım-gıda değer zinciri içindeki aktörlerin durumu ve konumu statik bir yapıda olmadığından kartopu örneklemesi yoluyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan alanda hızlı gözlem adımlaması yoluyla durum hakkında çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

2. 6. ŞUBAT KAHRAMANMARAŞ MERKEZLİ DEPREM ÖNCESİ BÖLGENİN TARIM VE GIDA DEĞER ZİNCİRİNİN DURUMU

Deprem öncesinde bölgede tarım ve gıda değer zinciri halkalarının Türkiye’nin diğer bölgelerinden çok da farklı olmadığı bilinmektedir. Tablo 1 den de anlaşılacağı üzere bölgede varlığını sürdüren ve Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı üretici sayısı yaklaşık 364.000 adet olup; toplam çiftçilerimizin %13 ünü temsil etmektedir. Bölgedeki tarımsal faaliyetin Türkiye'nin tarımsal üretim katma değerindeki payı %15’dir. Tarımsal üretimin % 5 oranındaki kısmı ise depremden en çok etkilenen beş ilde yapılmaktadır. TÜİK verilerine göre deprem bölgesinde (11 ilde) yaklaşık 2.008.000 adet büyükbaş hayvan, 6.009.000 adet küçükbaş hayvan vardır.

Deprem illerinde tarım alanlarının kullanımına ilişkin verilere bakıldığında; tarla bitkileri, bahçe bitkileri ve nadas alanlarını da içine alan toplam tarım alanın 3,8 milyon hektar olduğu görülmektedir. Bu alan Türkiye'nin 23,8 milyon hektar olan toplam tarım alanının % 16'sını oluşturmaktadır. Bölgede en geniş tarım alanı 1,1 milyon hektar ile Şanlıurfa ilindedir. Şanlıurfa'yı Diyarbakır, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Hatay illeri izlemektedir. Bölge illerinin toplam meyve bahçesi alanı 355 bin hektar ve sebze bahçeleri alanı 109 bin hektardır. Bu alanlar ülkemiz toplam meyveliklerinin yaklaşık %10'unu ve sebzeliklerinin de %15'ini karşılamaktadır. Ülkemizde 2,9 milyon hektar olan nadas alanı bölge illerinin toplamında 256 bin hektar kadardır. Bölge illerinin iklim özelliklerinden dolayı yılın her döneminde bitkisel ve hayvansal üretim yapılabilmektedir. Depremin en çok etkilediği illerde birçok bitkisel ürün yetiştiriliyor olmasının yanı sıra depremden aşırı etkilenen illerde üretilen bazı ürünler üretim kültürü açısından monopol özellik taşıdığı söylenebilir. Örneğin Hatay ilinde turfanda maydanoz, Osmaniye ilinde yerfıstığı ve turp, Malatya ve Elazığ ilinde kuru kayısı ve Adıyaman ilinde tütün monopol üretim olarak sayılabilir. Ayrıca bahsi geçen illerde yoğun olarak tahıl, pamuk, mısır, narenciye, antepfıstığı, zeytin gibi stratejik ürünler yaygın olarak yetiştirilmektedir.

Tablo.1. Deprem Bölgesinin Temel Tarımsal Verileri

Deprem Bölgesinin Ülke İçindeki Konumu	**Depremden Etkilenen 11 İl Değerleri***	**Depremden En Çok Etkilenen 6 İl Değerleri****
Depremden Etkilenen Köy sayısı-adet	12.000	3.500
Çiftçi Sayısı	364.000	100.000
Depremden Etkilenen Tarımsal Üretim Oranı-%	17	5
Bitkisel Üretim Oranı-%	17	5
Hayvan Sayısı-%	17	5
Ekili Tarım Alanı-%	16	4,5
Tarımsal Hasıla Oranı-%	15	4,5
Tarımsal İhracat Değeri-%	22	7

*: Tarım ve Orman Bakanlığı Basın Beyanatları
**:Frankfurt School Hesapları tahmini

Bölgenin genelinde gıda sanayi işletmeleri mevcut olup daha çok un, makarna sanayisine dönük işletmeler ve silolar ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Bunların dışında bakliyat ve kuru gıda işleme sanayicileri, konserve ve salça üreticileri, biber işleme tesisleri, zeytin ve zeytinyağı işletmeleri, çırçır işleme fabrikaları, yer fıstığı işleme tesisleri, süt ve süt ürünleri işleme tesisleri yoğun olarak bulunmaktadır. Bunların dışında bölge genelinde üretim ve pazarlama halleri her il merkezinde faal bulunmaktadır. Bölgede üretilen yaş sebze ve meyveler hem bölge coğrafyasında tüketilmekte; hem de büyükşehirlere ve yurt dışına ihraç edilmektedir.

Bölgenin genelinde lojistik alt yapıları deprem öncesindeki durum gibi açık durmaktadır. Deprem bölgesinde karayollarının ağırlıkta olduğu taşımacılık yapılmaktadır. Hatay ili hariç bölgenin tüm illerine alternatif giriş çıkış yolları bulunmaktadır. Taşımacılıkta kullanılan kamyon ve tır varlığı ülke ortalamasının üstündedir. Gemi nakliyesinde Mersin ve İskenderun limanı bulunmaktadır. Deprem yaşamış on bir ilin dokuzunda havaalanı bulunmaktadır. Deprem bölgesi Suriye ve Irak gibi ülkelere sınır ve gümrük kapıları bulunmaktadır. Tarımsal ticaret yoğun ve nispeten sorunsuz yapılmaktadır. Tarım ve gıda değer zincirinin önemli bileşenleri olan girdi tedarikçileri, veteriner ve zirai hizmetler verilmektedir. Tarımsal finansman ağı bölgede yoğun ve erişilebilir durumdadır.

Değer zincirinde önemli bileşen olan dağıtım ve perakende sektörü deprem öncesine göre biraz azalsa da canlı ve aktif olarak faaliyet göstermektedir. Bölgenin Türkiye'nin diğer

bölgelerinden en önemli farkı Suriye savaşından çok yoğun göç almış olması iş gücü piyasasının canlı ve ekonomik şekilde erişebilir durmasıdır. Bölgenin deprem bölgesi dışında kalan bölgelere farklarında biri de Çukurova, Amik, Narlı ve Harran gibi tarımsal üretim kapasitesi yüksek bir coğrafyayı kapsıyor oluşu tarım ve gıda değer zinciri açısından önemli ve değerli olmasıdır.

Grafik.1: Tarım ve Gıda Değer Zinciri

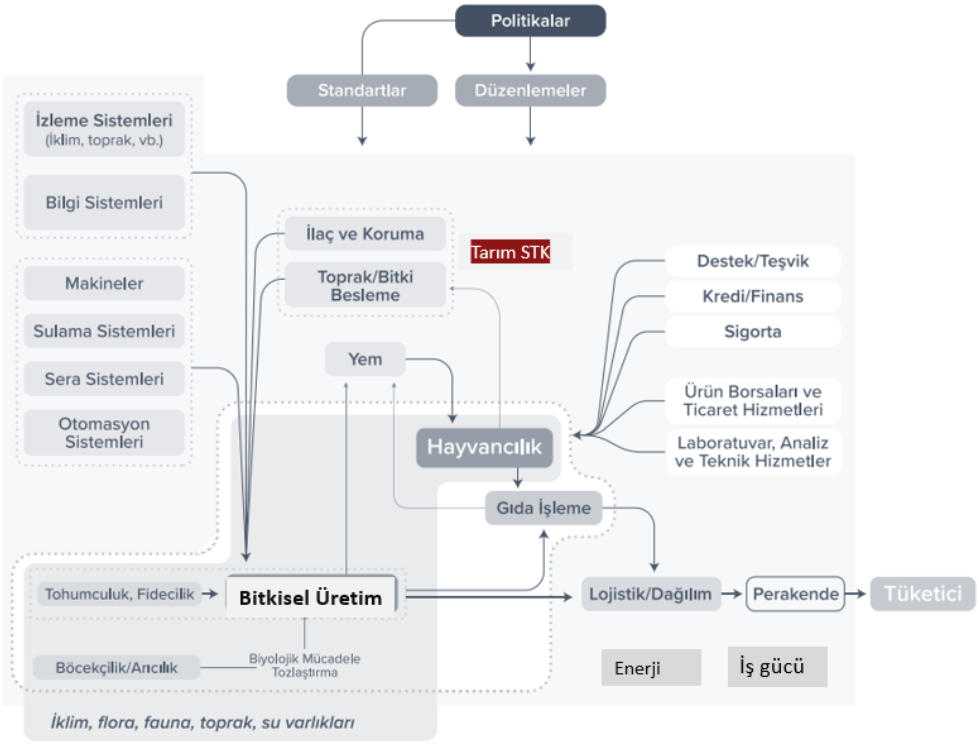

Bölgede deprem öncesi tarım ve gıda değer zinciri incelenirken en zayıf yanının izleme ve bilgi sistemlerinin olmayışı olduğu görülmektedir (Grafik.1). Bunun dışında Türkiye genelinde olduğu gibi üreticilerin örgütlenmesi işlevsel olarak zayıf ve etkisizdir. Tarım ile ilgili kurulmuş sivil toplum örgütleri ve ziraat odaları işlevleri tartışma konusudur. Tarım ve gıda değer zincirinin sağlıklı oluşması için yasal mevzuatlar olmasına karşın uygulamalar hukuksal işleyiş açısından tartışılır durumdadır. Özellikle 5403 sayılı arazi ve toprak koruma kanunu uygulamaları hakkaniyetli yapılamamaktadır. Deprem illerindeki gözlemsel ve niteliksel teknik adımlama inceleme çalışmasında kamunun üretim ile ilgili desteklemeleri pamuk ürünü hariç etkisinin gösterememektedir. Diğer taraftan tarım ve gıda değer zinciri halkalarını güçlü tutan tarımsal ticaret üretici ve tüketicin aleyhinde işlemektedir. Üreticilerin ürün borsalarına erişimi zayıftır. Diğer taraftan Şanlıurfa ili hariç bölge genelinde arazi-işletme genişliği ölçek ekonomisi açısından düşüktür. Kırsalda köy yerleşim yerleri plansız inşa edilmiştir. Köy içi yollar dardır. Kırsalda inşa edilmiş konut ve müştemilatlar, hayvan ahırları afetlere dirençsiz durmaktadır. Köy içi yolları dar ve erişim özellikleri kısıtlıdır. Kırsalda ciddi alt yapı (foseptik, içme suyu) özellikleri zayıftır. Tüm bu noktalar deprem öncesi tarım ve gıda değer zincirinin zayıf halkaları olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak, deprem öncesi dönemde tarım ve gıda değer zincirinin uzun zaman diliminin getirdiği iyileştirmelerin yanında büyük afetler yaşanmamış olmasının getirdiği bir rehavette olduğu; özellikle inşaat (konut, hal, ahır, fabrika vs) ve lojistik (yol, su, enerji) alt yapılarının doğal afetlere özellikle depreme dirençli oluşum içinde olmadığı deprem öncesi bölge teknik inceleme çalışmasında tespit edilmiştir.

3. DEPREM SONRASI FARKLI ZAMAN DİLİMLERİNDE TARIM VE GIDA DEĞER ZİNCİRİNDE YAŞANAN KIRILGANLIKLAR

6.Şubat.2023 tarihinde yaşanan deprem bölgede yaşayan tüm insanları, canlıları şok etmiştir. İlk depremden on iki saat sonra yaşanan ikinci deprem ilk depremden yıkılmamış ama ağır hasar almış konutları da yıkarak ülke genelinde tarihte görülmemiş bir karmaşaya, kaosa yol açmıştır. İlk depremin oluş saati insanların uykuda oldukları zaman dilimi olması noktasında birçok insan ve canlı depremi uykuda yakalamıştır. Ayrıca depremin oluş tarihi olan 6.Şubat tarihinin iklim durumu da hem insanların genel durumunda hem de tarım ve gıda değer zincirinin tahribatında ve tamirinde önemli rol oynayacaktır.

Depremin oluş tarihi olan 6.Şubat tarihinin tarım ve gıda değer zincirinde etkisinin analiz edilmesi çok önemlidir. Zira söz konusu tarihte Tarım değer zincirinde bitkisel üretim sürecinin çok aktif olmayan tarih olması dikkat çekicidir. Söz konusu tarihten çok önce serin iklim tahılları (arpa, buğday) ekilmiş, bir önceki yılda üretilen ürünler hasat edilmiş çok az ürün (limon) hasat edilmeyi beklemekte idi. Bir sonraki yılın bitkisel üretim hazırlıkların başlamasına bir iki aylık süre vardı. Arıcılık faaliyetleri uyku döneminde idi. Bölgede hayvancılık (büyükbaş, küçükbaş, kanatlı) ve az da olsa seracılık faaliyetleri de yapılmaktadır. Depremin oluş tarihi kış ayları olması münasebeti ile kırsalda tarımsal üretim yapan üreticilerin bir bölümü kent merkezlerinde yaşamakta idi. Gıda üretim firmalarının büyük bölümü (özellikle süt ve et endüstrisi) bu dönemde aktiftir. Ürün işlemeden çok işlenmiş ürünlerin satış ve pazarlanmasına odaklanmışlık vardı. Bütün bunlar deprem bölgesi genelinde he ekonomik he de coğrafik ekosistemin işleyişini oraya koyması açsından önemlidir.

Depremin tarım ve gıda değer zincirine etkisinin iyi anlaşılması için deprem sonrasını beş ayrı dönem kesit alarak incelenmesi değer zinciri halkalarının çökmesi ve onarılma sürecini anlamamız bakımından yerinde olacaktır. Bu nedenle bu bölüm;

- Depremde ilk yirmi dört saat,
- Depremden sonra yedinci gün,
- Depremden sonra birinci ay,
- Depremden sonra üçüncü ay ve
- Depremden sonra bu raporun yazıldığı dokuzuncu ay olarak incelenecektir.

Aşağıda anlatılan deprem sonrası dönemler teknik adımlarla gözlemleme temelindeki saha ziyareti sırasında kırsalda yaşayan üreticilerin ve değer zincirinin paydaşlarının söylediklerine ve bizim gözlemlerimize dayanmaktadır.

3.1. Depremden Sonra İlk 24 Saat Tarım ve Gıda Değer Zinciri

Depremin ilk 24 saatlik bölümü değer zincirinin tüm paydaşları için olağanüstü yaşanan şok dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde bölgede yaşayan herkes konumu ve iştigali ne olursa olsun depremzede konumuna dönüşmüştür. Öncelik doğal olarak (!) her yerde insan kurtarmaya yönelik olmuştur. Lakin imkânlar hem kırsalda hem de kentlerde sınırlıdır. En acil ihtiyaçlar bile karşılanamaz noktadır. Elektrik zorunlu kesilmiştir. Hemen hemen her yerde ulaşım çökmüştür.

Tarım ve gıda değer zincirinde sadece hayvancılık zorunlu olarak sürdürülmek noktasına dönüşmüştür. Ahırların yıkılmadığı ya da hayvanlar telef olmadı işletmelerde hayvanları

yemlemek ve sağmak zaruri olduğundan üretici depremzede dahi olsa hayvanları bakmak zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk aynı zamanda bir canlılık etik tutumudur. Tüketici tüm değer zinciri çöktüğünden hem depremzede hem de muhtaç konumdadır. Bu dönem doğal olarak tarım ve gıda değer zincirinden bahsedilemez noktadır. Değer zincirinin tüm halkaları karanlığa ve belirsizliğe gömülmüştür. Hiçbir değer zinciri çalışama noktaya savrulmuştur.

3.2. Depremden Sonra 7 nci Gün Tarım ve Gıda Değer Zinciri

Depremin 7 nci günü değer zincirinin tüm paydaşları için sorunun boyutunun hissedildiği dönemi ifade etmektedir. Aslında bir anlamda şoktan uyanışan geçmedir. Öncelik yine her yerde insan kurtarmaya yöneliktir. Lakin imkanlar hem kırsalda hem de kentlerde hala sınırlıdır. Devlet, birçok sivil inisiyatif ve vatandaşlar, uluslararası kurtarma ekipleri seferber olduğundan bazı temel ihtiyaçlar karşılanmaktadır. Kırsalın birçok bölgesine hala ulaşılamamıştır. Kırsal deprem öncesindeki dezavantajlılığını daha derinlerde yaşamaktadır. Elektrik genel olarak kısıtlı ya da yoktur. İnsanlar yakınlarını ve kayıplarını aramaktadır. Kurtarma faaliyetleri ve yaralılar tedavi edilmektedir. Kırsalda hasarlar daha net gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Kentlerde barınma sorunu yaşayan ama kırsalda evi akrabası olan depremzedelerin bir kısmı kırsala göç etmektedir. Kırsalda ölüm az olsa da defin işlemi sorun hukuksal izin boyutu ile olmaktadır. Telef olmuş hayvanlar enkazdan kendi imkânları ile çıkartılmaya çalışılmaktadır. Zira salgın hastalık tehlikesi ile karşı karşıyadırlar. Evleri hasarlı olmasa da korkudan insanlar evlere girememekte; arabalarda ya da derme çatma seralarda veya naylon örtüler altında yaşamaktadır. Temiz içme suyunda erişimde bölgeden bölgeye aksamalar yaşanmakta; en temel ihtiyaçlar ve hijyen koşulları ağırlaşmaktadır. Bu arada tarımsal üretim araçları da enkaz altındadır.

Tarım ve gıda değer zinciri hayvancılık dışında neredeyse çökmüş durumdadır. Hayvancılık faaliyetlerinin devamı için yem ve temiz suya ihtiyacı hâsıl olmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı ile bazı sivil toplum örgütleri ve belediyeler yem tedariki için hazırlık yapmaktadır. Sağılan hayvanların sütü dağıtılmakta ya da işleme imkanı olan az sayıda üreticiler peynire dönüştürmektedir. Bölgede fırsatçı ucuz hayvan toplayıcıları adeta av peşinde (!) yaygınlaşmaktadır. Ulaşım imkanları hala birçok bölgede sınırlı yapılmaktadır. AFAD koordinasyon merkezi az da olsa organize olabilmektedir. Lakin bu dönemde kırsala ulaşan yardım çok çok kısıtlı durmaktadır.

3.3. Deprem Sonrası 1 nci Ayda Tarım ve Gıda Değer Zinciri

Canlı kurtarma faaliyetleri bitmiş hasar tespit faaliyetine dönüşmüş durumdadır. Şehirlerde bir çok girdi tedarikçinin faaliyet gösterdiği binalar çökmüş; bazı hizmet sağlayıcıları (Veteriner Hekim, Ziraat Mühendisi) depremde hayatlarını kaybettikleri ifade edilmiştir. Ayakta kalan ya da enkazdan çıkarılabilen tarımsal girdiler kurtarılmış; geçici yerlerde bazı girdiler tedarik edilebilir olmuştur. Özellikle bir miktar pestisit ve az da olsa kimyevi gübre tedarik edilebilmektedir. Bölgede birçok hal binası yıkılmış, hasar görmüş bazı gıda fabrikaları, silolar depremden hasar görmüştür. Temel ihtiyaç maddeleri bölge dışından temin edilmektedir. Kırsal dâhil tüm bölgelere yardım ulaştırılmaktadır. Barınma ve hijyen öncelikli sorun olarak durmaktadır. Çadır ve konteyner dağıtımı hız kazanmakta fakat yetmemektedir. Yıkılan ahırlar; enkaz altında kalan traktör, alet ekipmanlar için yavaş yavaş enkaz kaldırma çalışmaları yapılmaktadır. Kamu ve bazı özel yerli finans kurumları altı ay borç öteleme yapmaktadır. TARSİM hasar tespiti yapmakta; kamu ölen hayvanlar yerine yeniden hayvan verileceğini açıklamaktadır.

Tarım ve gıda ekosisteminde değer zincirin canlanması için tarım dışında faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri ile bölge dışından gelen bazı belediyeler kırsal bölgeye hayvan tohum ve fide dağıtarak zincirin halkalarının üretime dönüşmesi için destek vermekte; yem dağıtımı devam etmektedir. Bu dönemde tarımsal faaliyet gösteren uluslararası firmaların, yerel sivil örgütleri ve ziraat odalarının özellikle kırsal etkileri hakkında hiçbir geri bildirim alınmamıştır. Bölgede ilk kez toprak hazırlıkları yapıldığı ve zorunlu hayvancılığın dışında kısıtlı bitkisel üretim başlamıştır. Bölge geneli kısıtlı enerji temin edilebilmekte lojistik faaliyetler kısıtlı yapılmaktadır. Tüketici hala muhtaç ve depremzede konumundadır. Üreticiler ve kırsalda yaşayan insanlar deprem öncesi örgütlenememenin yaşattığı zorlukları görmektedir. Kırsal bölgede dezavantajlı gruplar olan kadın, çocuk, yaşlıların ve mevsimlik tarım işçilerinin koşulları daha da ağırlaşmaktadır. Özellikle kadınları deprem sonrası süreçte sorumluluk ve yüklerin çok fazla artığından yakınmaktadır.

Depremden kalan enkaz kaldırma çalışmaları devam etmektedir. Enkaz artıklarının döküldüğü yerlerde çevre koşullarına dikkat edilmemekte, temiz su kaynaklarına yakın moloz artıkları atıldığı gözlemlenmektedir.

3.4. Deprem Sonrası 3 ncü Ayda Tarım ve Gıda Değer Zinciri

Depremde yaşanan şokun atlatıldığı; kabullenmenin ve koşullara uyumun sağlanıldığı hissedildiği bir dönemi ifade etmektedir. Kırsal dâhil birçok bölgede çadırların azaldığı, kalıcı konteynerlerin yaygınlaştığı, elektrik, su, gıda gibi en temel ihtiyaçların karşılandığı görülmektedir.

Değer zincirinde bitkisel üretim hazırlıklarının ve yazlık ekilişlerin yapıldığı görülmektedir. Deprem öncesi unutulmaya yüz tutmuş imece kültürünün tekrardan doğduğu süreci göstermektedir. Depremde hayatını kaybetmiş çiftçilerin arazilerinin neredeyse tamamının yakınları yada akrabaları tarafından ekildiğinin görülmesi ülkemiz insanına ait bir dayanışma örneği olarak dayanıklılığın başka bir boyutunu ifade etmektedir. Yıkılan fabrika, silo ve gıda işleme yerlerinin onarıldığı bir dönemdir. Lojistik faaliyetler zoraki koşullarda başlamıştır. Fırsatçı alıcılar sahneden çekilmiş durumdadır. Girdi tedariki yapılabilir noktaya gelmiştir. Perakende sektörü küçülmüştür. Bu dönemde en önemli ihtiyaç iş gücü olmuştur. Değer zincirinde kritik öneme sahip iş gücü aşırı göçten kaynaklı fiyatlar yükselmiş; bölge dışından gelen geçici işçiler de yaşam koşullarının zorluğundan kaynaklı gelmedikleri ya da çok yüksek fiyatlara geldiği görülmüştür.

3.5. Deprem Sonrası 9 ncu Ayda Tarım ve Gıda Değer Zinciri

Bu dönem aynı zamanda bu bildiri yazarlarının kendi saha çalışmalarını raporladığı dönemidir. Bu dönemde tarım ve gıda değer zinciri büyük bir bölümünün onarıldığı görülmektedir. Son durumda bölgede Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından telef olmuş hayvanlar dağıtılsa da; işleme ve pazarlama alt yapılarının daralması ve tüketicinin azalmasından dolayı hayvancılık sektörü küçülmüştür. Tüm girdi tedarikleri yapılabilir noktadadır. Ekili ürünlerin önemli bir bölümü hasat edilmiş fakat üretici beklediği fiyat koşullarını bulamadığından ya zarar etmiş (özellikle narenciye üreticileri) ya da başa baş noktasında bitirmiştir. Hasat ve diğer işlemlerde eksiklikler hissedilmemiştir. Bu dönem ötelenen kredilerin tahsilatının başladığı dönemdir. Üretici ötelenen ve bu yıldan kalan borcunu nasıl ödeyeceği bilmemektedir. Bölgede arazi satışlarında bir miktar yükselme beklenmektedir. İş gücü piyasası yine yüksek seyretmektedir. Üreticiler ve kırsalda yaşayanlar daha fazla destek ve sürdürülebilir bir kırsal yapılanma beklemektedir. Tüketiciler bu bölgede

hala depremzede ve kısmi olarak bazıları muhtaç durumdadır. Bölgede kalıcı konutların inşası için hummalı çalışmalar yapılmaktadır.

4. 6 ŞUBAT KAHRAMANMARAŞ DEPREMİNDE TARIM VE GIDA DEĞER ZİNCİRİ AÇISINDAN ÇIKARILAN DERSLER

Öncelikle belirtmek gerekir ki herkes bu derslerle karşı karşıyadır. Fakat maalesef "bir musibet bin nasihatten daha yeğdir" anlamında bir süreci burada görmekteyiz. Bundan hareketle sadece ders çıkarmak yetmiyor aynı zamanda bundan sonrası için bu derslere de en iyi biçimde hazırlanmak gereklidir. Bu depremden çıkartılan en önemli dersler şunlardır:

- Tarım ile iştigal eden sivil toplum kuruluşları, meslek odaları teknik yardım ve tarım-gıda değer zincirinin tekrardan canlandırılmasında etkisiz kaldı.
- Üreticiler afet döneminde örgütsüz olmanın zorluklarını yaşadı.
- Merkezi düzeyde güçlü gibi görünen sivil toplum kuruluşlarının, bazı kamu birimlerinin yerelde ne kadar zayıf ve aciz olduğu ortaya çıktı.
- Depremin tarım ve gıda değer zincirine en hasar verici etkisinin hayvancılık sektörüne yansıdı. Enkaz altında kalan hayvan, alet ve ekipman sayılarının çok yüksek olmadığı görüldü.
- Depremin oluş tarihi tarım ve gıda değer zinciri tahribatında çok etkili olduğu anlaşıldı. Deprem bitkisel üretim dönemi başı ya da ortasında olsaydı ekonomik boyutu çok daha yüksek olabileceği ve değer zinciri bitkisel üretimde koptuğundan tüm zinciri olumsuz etkileyebileceği görüldü.

- Tarım ve gıda değer zincirini depremin kendisi değil; oluşturduğumuz medeniyetin yıkılmasından kaynaklandığı görüldü. Deprem doğa olayıdır. Afetlere neden olan doğa olayları geçmişte olduğu gibi dünya var oldukça gelecekte de olacaktır. İnsan medeniyetleri affet bilinci ile oluşturulur ise hem can hem de mal kayıplarının önüne geçilebilecek ya da en az hasar ile atlatılabileceği dersinin edinmiş olması gerekir.
- Kırsal alanda planlama ve afetlere dirençlilik konusunda bir şeylerin olmadığı görüldü.
- Tarımsal eğitim-yayım hizmetlerinin tek düze olduğu, fakat depreme, iklim değişikliğine, diğer afetlere yönelik bir şeyler içermediği ortaya çıktı.
- Özellikle kırsalda çocuklar, yaşlılar ve engellilerin en çok etkilenenler olduğu ve bunlara yönelik hazırlıkların da çok yetersiz olduğu görüldü.
- Kırsalda zaten dezavantajlı konumda bulunan kadınların iş yükünün ve manevi sorumluluğunun daha da arttığı görüldü.
- Kır-kent dayanışmasının, bütünleşmesinin yeni bir paradigma ile ele alınması gereği duyuldu.
- 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası ile kapanan kasaba belediyelerinin eksikliği, araç ve ekipmanlarının alınmış olması yüzlerce insanın canının kurtarılabilirliğini yok etmiştir.
- Yerel yönetimlerin deprem ve tüm afetler konusunda sil baştan bir yapılanma ve işlerlik içine girmesi gerektiği görüldü.
- Son yılların popüler alanı ve dayatmacı kültürü olan görsel gastronominin afetlerde insanları doyurmada eksik kaldığı ortaya çıktı.
- İnsanlar dışındaki tü canlıların sonradan akıllara geldiği görüldü.

5. AFETLERE DİRENÇLİ TARIM VE GIDA DEĞER ZİNCİRİ OLUŞTURULMASI İÇİN ÖNERİLER

Deprem bölgesinin tarım ve gıda değer zincirin güçlendirilmesi ile ilgili kısa, orta ve uzun erimli şekilde planlanması zinciri güçlendirecektir. Burada sözünü ettiğimiz tarım ve değer zinciri konusunu proje odaklılıktan çok, insani ve canlıyı konu alma odağında ele almak önemlidir.

5.1. Deprem bölgesi tarım ve gıda değer zinciri ile ilgili kısa vadeli öneriler

Tarım ve gıda değer zincirinin güçlendirilmesi için yıkılmış hal toptancı binalarının soğuk zincir oluşturulabilecek şekilde bir an önce faaliyete geçirilmesi önem arz etmektedir. Bölgede süt toplayan işletmelerin bir an önce yaygınlaşması için teşviklerin verilmesi gerekmektedir. Bölge dışında faaliyet gösteren firmaların deprem bölgesinden ürün tedariki için küçük de olsa teşviklerin verilmesi bölgede tarım ve değer zincirini güçlendirecektir. Diğer Taraftan üreticilerin özellikle kamu bankalarına olan borcunu depremden en çok etkilenen iller için anapara ödemesiz 1-2 üretim yılı daha ertelenmesi stratejik durmaktadır. Ayrıca, küçük ölçekli kooperatiflerin kopan tedarik zincirlerinin yeniden inşası ve finansal durumlarının güçlendirilmesi önem taşımaktadır.

5.2. Orta Vadeli Öneriler

İş gücü piyasasının canlandırılması için tersine göçün desteklenmesi ve kırsalda yaşam koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Kırsalda yaşam koşullarının iyileştirilmesi; özellikle kırsalda yaşayan dezavantajlı gruplar olan kadınların hayat şartlarının iyileştirilmesi ve üretime katkısının artırılması önerilmektedir. Köylerde ortak hayvancılık ahırlarının tesis edilmesi örgütlenmeyi de teşvik edecektir. Ahırların yanlarında kendi ürünleri işleyebilecek mandıralar ve pazarlama imkânlarının oluşturulması aynı zamanda kolektif üretim ve pazarlama imkânlarının açılmasına ve değer zincirinin güçlenmesine neden olacaktır. İzleme ve bilgi sistemlerini çağın dayattığı dijitalleşme süreçleri içinde geliştirilmesi ve sektörün tüm paydaşlarına kullanımının açılması üretim planlamasına da olumlu katkı sağlayacaktır. Burada tüm sivil toplum örgütlerinin, yerel yönetimlerin ve kamu birimlerinin de afet konusunda kendilerini gözden geçirmesi, eksiklikleri ile yüzleşmeleri ve hesap verebilir hale gelmeleri önemlidir.

5.3. Uzun Vadeli Öneriler

Uzun vadeli öneriler kapsamında sadece deprem bölgesi değil Türkiye genelinde düşünülmesi Tarım ve Gıda değer zinciri halkalarının güçlendirilmesi için kritik önemde tutulmaktadır. Bu nedenle Türkiye geneli tarım ve gıda değer zincirinin güçlendirilmesi için alınan dersler ışığında yeniden değer zinciri halkalarını güçlendirmek, afetlere dirençli tarım ve gıda ekosistemimizi ve toplumsal dayanıklılığı da güçlendirecektir. Bu nedenle tarım ve gıda değer zincirinin güçlendirilmesine yönelik uzun vadeli öneriler başlıklar halinde burada sunulmuştur.

- **Tarımsal faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri, meslek odalarını çağın gerektirdiği şekilde dönüştürme**

6.Şubat Kahramanmaraş depremi ve sonrasında görüldü ki Türkiye'de tarımsal alanda kendini konumlandıran sivil toplum örgütlerinin, meslek odalarının ve Tarımsal faaliyetten kazanç sağlayan çıkar gruplarının deprem döneminde özellikle kırsal alanda yetersiz kaldığı ve neler yaptıkları konusunda geri bildirimlerinin olmadığı görüldü. Yapılanlar acil yardım ve kısa süreli pansuman rolünde idi. Oysaki bünyesinde 15 milyon nüfusu barındıran camianın bu tür

afetlerde organize olabilmesi hayati öneme sahiptir. İçlerinden mutlaka bireysel destekler veya sınırlı etkili yardımlar yapılmıştır. Lakin beklenti bu tür doğal afetlerde diğer sivil toplumların yaptığı gibi organize olmuş yapılarını aktif edebilmeleridir. Bu nedenle ülkemizde uzun yıllar varlığını sürdüren bu tür mesleki örgütlenmelerin dönüştürülmesi öncelikli kapsamlara almak, dirençli tarım ve gıda ekosistemi için vazgeçilmezdir.

- **Üretici örgütlerini güçlendirme**

Deprem döneminde bölgede yaşayan üreticiler değer zincirinde örgütsüz olmanın getirdiği dezavantajları yaşamaları bölgede bir bilinç hareketliliğine neden oldu. Üreticilerin örgütlenme konusunda nereden başlayacakları ile ilgili bilgi ve tecrübe yetersizliklerin yanında geçmişte yaşadıkları olumsuz tecrübelerden de nasıl kurtulacakları ile ilgili soru işaretleri giderilmelidir. Tarım ve gıda değer zincirini güçlendirmenin en doğru yolu zincirin halkalarından en zayıf olanının güçlendirilmesi ile mümkündür. Deprem ve sonrası göstermiştir ki Değer zincirinde en zayıf halka üretici gruplarıdır. Üretici örgütlerinin çağın getirdiği dinamikler güçlendirilmesi de kaçınılmazdır. Buradan kendisine pay çıkarmayan, toz kondurmayanlar da bir iç muhasebeye gitmelidir.

- **Dijital medya tabanlı şeffaf kooperatifçilik**

Deprem ve sonrası göstermiştir ki değer zincirinde en zayıf halka daha önce de vurguladığımız gibi üretici gruplarıdır. Üretici örgütlerinin varlığı sorgulanmalı ve güçlenme yoları aranmalıdır. Klasik kooperatifçilik ülkemizde maalesef çok da başarı elde edilememiştir. Katılımcılık özellikleri esnek ve dijital tabanda örgütlenebilecek kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması hem üretim hem de pazarlama kabiliyetini hızlandıracaktır. Kooperatifler arası takas ekonomisinin eksikliği de önemli bir ders olarak görülmelidir.

- **Lojistik alt yapılarımızı genişletmek ve mobilize kabiliyetini artırma**

Deprem özellikle Hatay ilimizde lojistik alternatiflerin oluşturulması ve planlanmasının sağlıklı ve uzun erimli yapılmasının önemini ortaya koymuştur. Kent ve kırsal merkezlerine giriş çıkış yollarının alternatifsiz olması, yolların dar oluşu deprem gibi afetlerde can ve mal kayıplarının artmasına ve tarım değer zincirinin de zayıf kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan afet dönemlerinde mobilize yapıların önemi ortaya çıkmış; küçük (motosiklet, vd) ulaşım araçlarının önemi ortaya çıkmıştır. Drone'lar ile temel ve hayati ihtiyaçların ulaştırılması için organizasyonun alt yapısının oluşturulmasının önemi ortaya çıkmıştır.

- **Kırsal yerleşim planlarını çağın gerektiği şekilde doğru planlam**a

Kırsal yerleşim planlarımızı afet dönemlerinde müdahil olabilecek şekilde planlamasının her türlü afet olaylarında olumlu etkileri olacaktır. Köy-kasaba içi yollarda oluşan yıkıntılardan ambülans yada yangın söndürücüler giremeyecek şekilde varlığı afet dönemlerinde acil müdahalelerde ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Burada "afetlere dirençli kırsal planlama" konusunda bilim dünyası da eksiklikleri yüzleşmelidir.

- **Su ve toprak kaynaklarımızı koruma**

Tarım ve gıda değer zincirinin güçlü tutmanın yolu su ve toprak kaynaklarımızı efektif kullanma ve korumadan geçmektedir. Ülkemizde bu konuda yasalarımızdaki eksikliklerin yanı sıra uygulamada keyfiyet, haksızlar ve adaletsizliklerden kaynaklı sorunların çözülmesi ve toplumsal bilinç oluşturulması gerekmektedir. Çok eski sulama baraj ve göletlerinin depreme dayanıklılığının tekrardan gözden geçirilmesi, açık kanalet yapılarının kapalı sisteme dönüştürülmesi gerekmektedir. Ruhsatlı-ruhsatsız sulama kuyularının afet-dirençlilik testine tabi tutulması önemli olacaktır.

- **Kırsalda insan kaynaklarımızı sürdürülebilir (ekonomik, sosyal, çevresel) konumlandırma**

Kırsalda yaşayan ve tarımsal faaliyet yapan üreticilerin ekonomik, sosyal ve çevresel beklentilerinin ortaya konması; özellikle taşımalı eğitim sistemine son verilerek yerelde eğitim faaliyetlerinin yapılması önerilmektedir. Sosyal ve beşeri sermayenin zayıf kalması afetlerde daha fazla sorunları ortaya çıkaracaktır.

- **Sanat yapılarımızı (konut, ahır, sanayi, hal vs) afet gerçekleri mühendislik bilimi ile inşa etme**

Afetlere dirençli tarım ve gıda değer zincirinin oluşturulabilmesi için sanat yapılarımızı deprem ve afet gerçeklerini dikkate alarak oluşturmamız gerekmektedir. Kırsal alanda yapılacak konut, ahır, silo vs gibi inşa faaliyetlerinin mühendislik nosyonları yapılmasının teşvik edilmesi ve denetlenmesi önerilmektedir. Bunun ile ilgili olarak son zamanlarda çıkarılan yasaların (Kırsal Alanlarda İmar Düzenlemesi gibi) hızlıca gözden geçirilmesi gerekir. Diğer yandan bu konuda yerel yönetimlerin de hassas, duyarlı ve hesap verebilir olması gerekir.

- **Gıda Değer Zincirini bağımsız denetleyiciler ile ölçme ve raporlama**

Tarım ve Gıda değer zincirinin güçlendirilmesi, eksik ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi için yılda bir kez olmak üzere bağımsız uzman ve/veya akademisyenlerin oluşturacağı kurullar ile incelenmesi ve raporlanması doğru müdahaleler yapılmasına olanak sağlayacaktır. Ortaya çıkan bulgular da şeffaf bir biçimde kamuoyu ile paylaşılmalıdır.

- **Afetlere karşı toplumsal bilinç geliştirme ve hafıza kaybının engellemesi**

Afetlere karşı bilincin tabana yaygınlaştırılması ve doğal afetlere karşı oluşan bilinç kaybının önlenebilmesi için bir dizi önlemlerin alınması gerekmektedir. Depremin coğrafik ve ekonomi-politik kader anlayışından çıkartılması ve gelecek kuşaklara yaşanılabilir afetlere dirençli ülke bırakmamız gerekmektedir.

- **Tarım, gıda, toprak, su, hayvan refahı, dezavantajlı gruplar ve ekosistem duyarlılığı ile ilgili tüm paydaşların etik değerleri oluşturma ve topluma yaygınlaştırma**

Toplumun her kesiminde ortak bilinç ve payda oluşturmak adına etik değerlerin ortaya konması, sürdürülebilir tarım ve gıda ekosistemi için vazgeçilmez durmaktadır. Etik değerlerin oluşturulması kadar yaşatılması için ortak akıl sorumluluğunun ve sorgulamacılığının oluşturulması da önem taşımaktadır.

6. SONUÇ YERİNE: TOPLUM BİLİNCİNİ GELİŞTİRME GEREĞİ

Tarım ve gıda ile ilgili üretim uğraşıları nihayetinde insanın en temel ihtiyacı olan beslenme faaliyeti için yapılmaktadır. Beslenmenin toplumların her katmanı için erişilebilir ve sağlıklı olması tüketici bilincinin gelişimi ile mümkün olabilir. Tüketici bilincinin zayıf kaldığı toplumlarda tarım ve gıda değer zincirinin güçlendirilmesi mümkün olmamaktadır. Bu toplumlarda sağlıklı yaşam ve beslenme yerini karın doyurmaya bırakacaktır.

Yaşanan 6.Şubat Kahramanmaraş merkezli deprem tüm yaşamsal faaliyetleri etkilediği gibi tarım ve gıda değer zincirini ve yaşam biçimlerini olumsuz etkilemiştir. Her beşeri sektörde olduğu gibi tarım ve gıda sektörünün söz konusu depremden çıkartması gereken çok önemli dersler vardır. Burada ortaya konan gözlemler, tespitler ve önerilere eklenebilecek noktalar kuşkusuz bulunmaktadır. Afetlere dirençli tarım ve gıda değer zincirin güçlendirilmesi için

daha detaylı inceleme ve raporlama yapılması gerekliliği bu çalışmanın amaçlarından birisidir. Bu bildiri ile toplumun her kesimine, üniversitelerimize, konuya ilgi duyan sivil toplum örgütlerine ve karar vericilere ipuçları vereceğimizi ummuyoruz.

Deprem ile çok can kaybettik. Ama ihmallerden ve riskleri yönetememekten dolayı çok daha şey kaybettik. Dünyada giderek artan afetler ve afet çeşitliliği kamusal görev kadar toplumsal bilinci de harekete geçirme zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Risklerle uğraşan bir toplum, devlet, sivil toplum kuruluşu olmak yerine farklı senaryolara dayalı risk yöneten olduğumuzda çok daha etkin bircimde konuların üstesinden gelebileceğiz. Bunun için de toplum bilincinin de daha fazla harekete geçmesi gerekiyor.

Kaynakça

https://www.frankfurt-school.de/turcasia
www.tarimorman.gov.tr
www.tmmob.org.tr
https://tvhb.org.tr/2023/02/28/milyonlarca-hayvan-maras-depreminden-etkilendi/
www.tuik.gov.tr